

KOVÁCS MAGDA

A Pesti Hírlap cenzúrázása (1841–44)

A polgári átalakulásért vívott harc évtizedeinek egyik legtöbbször hangoztatott jelszava a sajtó- és szólásszabadság volt. Tucatjával ismerünk elkeseredett hangú támadásokat a preventív sajtóvizsgálat ellen, de a cenzúra működéséről, törléseinek szempontjairól — különösen a 40-es években — voltaképpen keveset tudunk. A cenzúra műhelytitkaiba engednek bepillantást az OSzK és az OL érdekes reformkori dokumentumai. Az OSzK őrzi a *Pesti Hírlap*nak azokat az évfolyamait, amelyeket Vörös Antal hagyatékából vett át. 1844 közepéig, amíg a lapot Kossuth szerkesztette, az egyes számokat Vörös Antal kiegészítette a cenzor törléseivel. A törléseket — megfelelő jellel utalva a kihúzás helyére — a lap szélére jegyezte; ha hosszabb szöveget kellett pótolnia, papíron mellékelte a hiányzó sorokat, vagy a kefelenyomat megfelelő részét ragasztotta be. Ezeket a példányokat DEZSÉNYI Béla ismerteti *Kossuth, a forradalmi publicista* c. cikkében.¹ Felületes lapozáskor is feltűnik azonban, hogy a pótlások időnként feltűnően megritkulnak, olykor heteken keresztül egy ceruzavonás sem utal cenzori beavatkozásra, valószínű tehát, hogy Vörös Antal pótlásai nem hiánytalanok. A feltételezést az OL Kossuth-gyűjteményében található kefelenyomatok támasztják alá.² A *Pesti Hírlap*ot kefelenyomatok alapján cenzúrázták, s ezeket a megcsonkított kefelenyomatokat szintén Vörös Antal őrizte meg. Az anyag itt sem teljes; hiányzik néhány példány, de az egyes lapok kefelenyomataiból sem állítható össze a teljes szöveg, feltehetően csak azokat a hasábokat tette félre, amelyeken törlés, sőt talán csak érdekesebb törlés volt, néha ugyanis csak rövid töredékek vannak egy-egy számból, s nem valószínű, hogy a cenzor ezekben több megtiltani valót nem talált volna. A kefelenyomatok között találhatjuk azokat a cikkeket is, amelyeket teljes terjedelmükben kihúzott a cenzor, ezekre természetesen a kinyomtatott példányokban Vörös Antal nem tudott utalni. A cikkeket eleinte kézzel lemásolta egy külön füzetbe, később a 44. szám után megelégedett a kefelenyomatok gyűjtésével.

A *Pesti Hírlap* cenzúrázott példányai azért is érdekesek, mert a cenzúra új, az eddigiektől gyökeresen különböző korszakának jellemzéséhez szolgáltatnak adatokat.

¹ OSzK Hírlaptár 32 202 A gyűjteményben a Szalay-szerkesztette évfolyamok is megvannak. Az 1841-es évfolyam hiányzik. DEZSÉNYI Béla 1953-ban frott cikkében még utal rá. (DEZSÉNYI Béla: *Kossuth, a forradalmi publicista*. Irod. tört. 1953. 27. 30. l.)

² A kefelenyomatok: OL R 101 Kossuth-gyűjtemény 1–5 csomó 2–330. sz. Az egyes számok anyaga külön-külön kis köteggben van, dátum nélkül, csak a lapok számával jelezve, ezért az OL anyagánál a lapok számát is feltüntetjük.

A magyarországi cenzori gyakorlat alakulásában kétszer következett be döntő jelentőségű fordulat. Az 1782. jún. 8.-i rendeletben³ II. József, aki a felvilágosult szellemet központosított adminisztráció segítségével akarja érvényre juttatni, kialakítja azt a cenzúra-szervezetet, amely majdnem hatvan évig a magyar könyvnyomtatás és sajtó bírója lesz. Ezt a korszakot nevezi SASHEGYI Oszkár a bécsi cenzúra időszakának.⁴ II. József rendelete, amely a „tudományt, az ismereteket és a tisztességes tantételeket” terjesztő művek kiadását támogatja,⁵ II. Lipót és I. Ferenc módosításai során felvilágosult tartalmát elveszti. Lipót az, aki a cenzúra új célkitűzését meghatározza 1790-ben: az előzetes vizsgálat feladata ezentúl a „köznyugalom” megőrzése. A cenzúraszervezet nálunk lényegesen nem változott, mert a magyar kancellária megtagadja az 1795. febr. 22-i osztrák sajtórendelet bevezetését,⁶ s így nálunk a reakciós szellem a felvilágosult II. József adminisztratív szervezetét itatja át.

A cenzori munkát a Helytartótanács külön ügyosztálya, a Departementum revisionis librorum irányítja. A könyvvizsgálatot — helyi jelentőségű esetekben — akadémiai, kisebb városokban gimnáziumi tanárok végezték, de a fontosabb kéziratok sorsáról Bécsben döntöttek.⁷ Ugyancsak Bécsben a Bücher-Zensur-Comission vizsgálta meg a külföldről behozott könyveket. A központosítás mégsem valósult meg soha teljes mértékben: a centralizációs törekvések megtörték a megyék ellenállásán.

A cenzúra csendőr-szerepét leplezi le az az intézkedés, amely 1801-ben a bécsi könyvvizsgálatot a rendőrminisztérium alá rendeli. Ettől kezdve a spiclik jelentéseiben a sajtó és a könyvnyomtatás hírei fel-felbukkannak.⁸

Az 1782-es alapokon álló magyar cenzúra 1840-ben érkezik új korszakához. 1830 és 40 között a „fiatal Európa” demokratikus szelleme, az egyre erősödő nemzeti mozgalmak Bécsset is rákényszerítik arra, hogy felismerje az új korszak követelményeit, és ennek szellemében — hogy egyáltalán fenn tudja tartani — átalakítsa a cenzúrát.

1840-ben megalakul Budán az önálló magyar cenzori hivatal: a Helytartótanácsban belül működő tanulmányi bizottmány veszi kezébe az ügyek intézését. Az átszervezésre vonatkozó rendelet már 1838-ban létrejön, de az új hivatal csak 1840. júl. 24-én kezd működni. A megkönnyebbülés jellemzi az egész magyar irodalmat. „A censura nem lett ugyan eltörölve, de új cenzurái szabályok adattak ki, s a censura kezelése a „tanulmányi bizottmány”-nak adatott át, MEDNYÁNSZKY Alajos kamaraelnök vezetése alatt. MEDNYÁNSZKY kormányhivatalnok volt, de felvilágosult fő s alkotmányos érzelmű kapacitás” — írja JÓKAI.⁹ A könyvcenzúra rendszere nem is változik 1848-ig, a sajtószabadság kivívásáig.¹⁰

Az új cenzúra szabályairól vázlatos képet adhat az a 81 paragrafusból

³ A rendeletet ismerteti WALDAFEL József: *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből* c. könyvében. Bp. 1955. 29—32. l.

⁴ SASHEGYI Oszkár: *Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800—1830*. Bp. 1938. 8. l.

⁵ TARNAI János: *Sajtójogi dolgozatok*. Bp. 1913. 77—78. l.

⁶ SASHEGYI: i. m. 8. 12. l.

⁷ SASHEGYI: i. m. 9. l.

⁸ LÁBÁN Antal: *Titkos jelentések Bécsből, a száz év előtti Magyarországról*. Századok. LVI. évf. 325. l. KÓSA János: *Az Athenaeum és a bécsi titkosrendőrség*. Irod. tört. 1942. 3. sz.

⁹ JÓKAI: *A sajtó és cenzúra Magyarországon*. Hátrahagyott művei. Bp. 1912. IV. 63.

¹⁰ Erről lásd: FELHŐ Ibolya—VÖRÖS Antal: *A helytartótanácsi levéltár*. Bp. 1961. 226. l.

álló utasítás, amely 1837-ben az újjáalakuló szervezet számára készült.¹¹ Az utasítás azt bizonyítja, hogy az új szervezet szabad kezet kapott, hiszen az általános szabályok csak magától értetődő irányelveket határoznak meg. Ezek szerint a cenzúra feladata a keresztény és minden bevett vallás védelme, a király személyének, az alkotmánynak és a felsőbb utasításoknak tiszteletben tartása, erkölcstelenségek, rágalmazások és „kuruzsló mesterségek” üldözése. (2. paragrafus) A továbbiakban gyakorlati útmutatásokat ad a cenzori munkához, táblázatokat közöl a cenzori jelentésekhez.

Az újságencenzúra már a kezdetektől bizonyos mértékben eltér a könyvcenzúrától, ezért jellemzésére külön kell néhány mondatot szánnunk. Az újságok, időszaki nyomtatványok jelentőségét ismeri fel II. József, amikor 1781-ben úgy rendelkezik, hogy még a naptárakat, meghívókat és hirdetések is be kell mutatni a könvvizsgáló hivatalnak, nehogy a képekkel vagy rajzokkal visszaélés történjék. 1793-ban II. Lipót megtiltotta a szépirodalmi lapok járatását a kávéházakba.¹² Még ez sem elég: 1820. jan. 11-én egy rendelet az egész külföldi hírlapirodalmat kizárja a birodalomból,¹³ ezt a rendeletet azonban nem hajtják végre.

Az új szellemű sajtócenzúráról is képet kaphatunk az említett, 1837-es utasításból. Az újságokra, rölapokra, időszaki iratokra és kalendáriumokra vonatkozik a szabályzat 38–48 paragrafusa. Ugyanez az utasítás jutott el 1839-ben Erdélybe, és ezt ismerteti JAKAB Elek az erdélyi cenzúráról írott cikkében.¹⁴

Az utasítás hangsúlyozza, hogy a hírlapok és röpívek gyors elterjedésük miatt igényelnek különös figyelmet. A hírlapkiadást csak a király engedélyezheti előre benyújtott program alapján. Az üldözendő eszmékről általánosan ír: vigyázni kell, hogy a politikai lapokban a hírek megalapozottak legyenek, s az „olvasók elméjében téves eszméket ne ébresszenek.” (40. paragrafus) „A vizsgáló . . . szükséges figyelemben tartja az olvasók azon osztályát, melynek szavára a lapok elvileg rendeltetve vannak”, (41. paragrafus) nehogy egyes olvasókban a műveltségüket meghaladó cikkek téves eszmék forrásai legyenek. Nincs tehát konkrét utasítás, a cenzornak magának kell eldöntenie, hogy mit tart veszélyesnek és mit enged át, megnövekszik a hatásköre, és súlyosbodnak a problémái is, mint ahogy ezt a *Pesti Hírlap* cenzúrázása fényesen bizonyítja.

A *Pesti Hírlap* cenzúrázása azért is érdekes probléma, mert valószínű, hogy ebben az esetben különleges szerepet szántak a cenzúranak. A kortársakat is meglepte az, hogy KOSSUTH nem sokkal kiszabadulása után — háta mögött egy kudarcba fulladt lapindítási tervvel — a *Pesti Hírlap* szerkesztésére kapott megbízást. A kérdés kulcsa nem kisebb hatalom, mint maga Metternich, aki LANDERERben és a cenzúrában bízva ajánlotta KOSSUTHot Majláth kancellárnak.¹⁵ A laptulajdonos később be is bizonyította hűségét, a cenzúra azonban

¹¹ Instructio pro Universis Rem Censurae et Revisionis Librorum, aliorumque Preli productorum in Regno Hungariae, Partibusque eidem adnexis procurantibus. OL C 60 Departementum Revisionis Librorum.

¹² TARNAI: i. m. 101. l.

¹³ U. o.

¹⁴ JAKAB Elek: *A censura története Erdélyben*. Figyelő. 10. évf. 347–49. l. Az 6 fordításából idézünk.

¹⁵ A kérdést részletesen ismerteti: VISZOTA Gyula: *Kossuth és a Pesti Hírlap* Századok. 1929. 10–29. l.

kurdarcot vallott: HAVAS József, a lap cenzora¹⁶ febr. 3-án jelentést írt a tanulmányi bizottmánynak, amelyből kiderül, hogy tehetetlenül áll KOSSUTH lapjával szemben: a csonkítások semmit sem érnek, ha minden veszélyes gondolatot kihúzna, csak fél ívre való maradna a lapból. Hiába jutott el a jelentés a kancellárig, a helyzetben változtatni már nem tudtak, s bár felvetődött CZECH személye, továbbra is HAVASnak kellett ellátni a hálátlan feladatot. Foglalkoztak ugyan azzal a tervvel is, hogy a *Pesti Hírlap* cenzúráját WERNER Józsefre bizzák, és a cenzúrai szabályok átalakításával próbálják megfékezni KOSSUTHOT, de mire a tervből valóság lett volna, KOSSUTH már megvált a lap szerkesztésétől.¹⁷

KOSSUTHOT szerkesztői-írói munkájában erősen akadályozta a különleges feladattal megbízott cenzor, ezért fakad ki keserűen az *Ellenőrben*. Cikkének teljes szövegét VISZOTA Gyula közli: „... a magyarországi censura mellett nem lehet írni becsületesen, mert nem lehet írni igazat.” — írja. A cenzúra baklövésire idéz példákat, majd gondolatait így összegezi: „Ez a magyar cenzúra, Rágalma az országnak, az országos önállásnak, rágalma a szabadságnak, rágalma a nemzetiségnek, rágalma az alkotmánynak s alkotmányosságának, rágalma a hazafiságnak, rágalma a becsületességnek, rágalma a férfias jellemnek, rágalma a függetlenségnek, rágalma az észnek, a pénznek, az értelemnek, rágalma mindennek, ami Istennek kedves, ember előtt jó.” A cenzúra elleni harchoz meglepő fegyvert ajánl: „... Hanem uraim, íróserég!... ugyan tartsatok egy gyűlést egyszer, és szedjétek össze a censura törléseit, melyek birtokotokban vannak, és adjátok ki. Soha még tanulságosabb könyvet nem látott a magyar ég. Látni fognók a rendszerezített hon-alkotmány és szabadság gyilkolást, az ész vértanúságát, a becsületes hazafiság kárpadát és látni a censura comicus ostobaságát, miről hétköznapi embernek isten bizony fogalma sincs. És én az utóbbtól, a nevetségéstől várnék legtöbbet. Egy egész nemzet megvetését, átkát ki tudják állani némelly emberek, látjuk mindennap, de egy nemzet egyetemes kacaját talán mégsem bírnák kiállani. Uraim, íróserég tegyétek meg ezt!”¹⁸

Természetesen adódik a kérdés, hogy kik cenzúrázták a *Pesti Hírlapot* FRANKENBURG *Emlékirataiban* egyedül HAVAS nevét említi,¹⁹ a kefelenyomatok tanúsága szerint azonban ő csak az első évben volt a lap cenzora. A kihúzások, megjegyzések FRANKENBURGOT igazolják, aki mint kemény, szigorú emberre emlékezik rá vissza. Ő az, aki egy hónappal a lap indulása után elrendeli, hogy „Ez után a' lapnak címjét és foglalatát is mindannyiszor vizsgálat alá kell küldeni.”²⁰ A nyomtatást általában ezekkel a szavakkal engedélyezi: „exmittis deletis et mutatis mutandis admittitur.” Valószínű, hogy elsősorban HAVASRA emlékezik vissza KOSSUTH akkor, amikor gyűlölettel és megvetéssel ír a cenzorokról, mert a cenzor és a szerkesztő kapcsolata az év vége felé egyre inkább elmérgesedik. A 48. (1841. jún. 16. OL) számban még udvariasan helyesbít HAVAS egy lapszéli jegyzetben (a lap azt állítja, hogy a pozsonyi tankerület igazgatója körlevélben tiltotta meg a magyar nyelv használatát): „Tudtomra csak az parancsoltatott meg, hogy felsőbb utasítás megérkezte előtt semmi egyes újítás önkényesen ne történjék, mert ez csak zavart hozna magával.”

¹⁶ HAVAS József (1796—1878): jogász, ügyvéd, pesti főbíró később helytartósági tanácsos, a tanulmányi osztály főnöke.

¹⁷ SZÉCHENYI István: *A Kelet Népe* (sajtó alá rendezte: FERENCZI Zoltán) Bp. 1925. 659. 1.

¹⁸ VISZOTA Gyula: *Széchenyi és Kossuth hírlapi vitája*. Bp. 1930. 835. 1. Lásd még erről: CSABAI Tibor: *Kossuth Ljaos és az irodalom*. 1961. 153—154. 1.

¹⁹ FRANKENBURG Adolf: *Emlékiratok* II. 122—124. 1.

²⁰ OL K 101 Kossuth-gyűjt. 1 csomó A Pesti Hírlap szerkesztésével kapcsolatos iratok.

A későbbiekben azonban — úgy tűnik — szinte keresi az alkalmat, hogy beleszóljon a szerkesztőbe. A 99. (1841. dec. 11. OL) számból kihúzza a *Historiai tanulság* c. vezércikket. A lapszélre KOSSUTH a következőket írta: „Ezen vezércikket a censor kitörülve meg kértem mondaná meg a kitörlés okát, hogy tudjam magamat mihez alkalmaztatni, mert egyes kitételek az egésznek kitörlését nem szokták vonni maga után. Mire ő azt felelte: nem mond semmi okot, nem is tartozik mondani, elég hogy ki nem ereszti.”

Mi tagadás, a censor valóban tud kellemetlenkedni a szerkesztőnek, ha akar: nem engedi pl. megjelenni KOSSUTH néhány soros kis cikkét, amelyben, PÉCHY Benjámín sárosi alispán rágalmait utasította vissza. (100. sz. 1841. dec. 15. OL) KOSSUTH és HAVAS feszült viszonyának oka nyilván nézeteik összeférhetetlensége, mert SZÉCHENYI 1843-ban inkább HAVASSal akarta cenzuráztatni a *Jelenkort*, nem CZECHVEL, akinek a lapot MEDNYÁNSZKY átadta.²¹

1842-ben CZECH János²² veszi át a *Pesti Hírlap* cenzurálását, akinek az aláírása eddig csak néhány kefelenyomaton szerepelt (39–43, 85–88 sz.), s ezzel megváltozik az érintkezés hangja is a cenzori hivatal és a szerkesztőség között. KOSSUTH említett röpiratában elismeri CZECH képességeit, amelyeket méltatlan pályán pazarol: „Czehnek például legalábbis van annyi esze, mint némely minisztériumnak in corpore, (ami még bizony Czehnek nem nagy dicsőség, de én meg sem is foghatom, hogy sülyedhet okos ember annyira, miszerint a magyar cenzúra pizsokszekerének vontató barma legyen.)”²³

CZECH sem elnéző vagy gyenge kezű, de méltányosabb és udvariasabb, mint HAVAS. A 207. (1842. dec. 25. OL) számból például kihúzza a vezércikket, s KOSSUTH ezt a tudósítást akarja a helyére tenni: „Immár azon kellemetlen helyzetben vagyunk, hogy vezércikket nem adhatunk.” CZECH ezt is kihúzza a következő megjegyzéssel: „Nagyon sajnálom, hogy szinte olly kellemetlen helyzetben vagyok, és sem a mai vezércikket, úgy mint átküldetett, sem e pár sorokat meg nem engedhetem. Ez utóbbiak helyett lehetne a túlsó lapon látható rövidke tudósítást tenni. (Vezércikket ez alkalommal nem adhatunk.)”

CZECH mellett egy-egy számot KARÁCSON Mihály²⁴ vizsgál meg, aki a 250. számtól át is veszi a lap cenzúrázását. KOSSUTH szerint KARÁCSON, „bár sokkal rosszabb, mivel félenkebb s tán értelmetlenebb is az előbbinél (Czechnél) de még sem a legrosszabbika ez irtózatoss emberfajnak.”²⁵ Nézeteltérései KARÁCSONnal elsősorban a censor felületességéből származnak, kihúzásával értelmetlenné teszi a szöveget, töröl olyan cikkeket, amelyek más lapokban akadálytalanul átmennek.²⁶ Az is előfordul, hogy KARÁCSON kihúzza olyan cikket, amely néhány hét múlva CZECHNél átmegy. Így pl. KARÁCSON kihúzza ZOMBORCSEVICs Ferenc tudósítását a királyi városok ügyéről a 146. számból, ugyanez átmegy CZECHNél egy hét múlva.

1842-től valamennyi censor (CZECHEN és KARÁCSONON kívül még KOVÁCS

²¹ VISZOTA Gyula: *Gróf Széchenyi István naplói*. Bp. 1937, V. 719. l.

²² CZECH János: 1840-től a központi könyvvizsgáló bizottmány másodelnöke, maga is író: közjogi és természettudományi munkákat írt. TOLDY Ferenc: *Czech János emlékezete*. Új Magyar Múzeum. 1854/II. 545–550.l.

²³ SZÉCHENYI és KOSSUTH hírlapi vitája 835. l.

²⁴ KARÁCSON Mihály 1839-ben lett a Könyvvizsgáló Hivatal ülnöke.

²⁵ KOSSUTH levele WESSELÉNYIHEZ (1843. VII. 28.) Tört. Tár. 1902. 330. l.

²⁶ Lásd KOSSUTH KARÁCSONHOZ írt leveleit (Közveteszi Cs. Gy. *Pesti Napló* 1869. dec. 15, 16, 17) A levelekben említett cikkek kefelenyomatait nem találtuk meg. Erről lásd még: DEZSÉNYI: i. h.

Pál,²⁷ aki csak néhány lapot cenzúrázott) magyarul adja meg a nyomtatási engedélyt. A latin szöveget változatosan fordítják: A' nyomtatástól elmozdítatik, A' töröltek kihagyásával nyomathatik (CZECH); kihagyván a kihagyandókat nyomathatik, Megváltoztatván a megváltoztatandókat nyomathatik (KARÁCSON), Kihagyván a lerovottakat nyomathatik. (KOVÁCS).

Külön történik az országgyűlési beszámoló cenzúrázása: a pozsonyi cenzor vizsgálja át a beszámoló kéziratát, időközben a másik kéziratot Pesten kiszedik, s a budai cenzor ezt engedélyezi a pozsonyi vélemény alapján.²⁸

A törlések megmutatják azt, hogy mit tartott a cenzúra legveszélyesebbnek a *Pesti Hírlap* programjában, de azt is, hogy a legfontosabb eszméket kiirtani nem tudja, mert azok máskor, a lap más helyén visszatérnek.

A nemesi adózás, a nép helyzetén javító reformok, mint a program legfontosabb pontjai gyakran szerepelnek a *Pesti Hírlapban*, de ha a feladat sürgősségét konkrét példa igazolja, közbeszól a cenzor. A *Hunyad megyei életrajz* c. cikket teljes egészében kihúzza HAVAS. A nyomort a cikkíró ismerős okokkal magyarázza: „*Hol alkotmányos élet nincs, ott nem lehet nemzeti műveltség, ott büntetlenül, s mint mondani, fölemelt fővel jár a bűn. Huzavonák, embertelen bánásmód, a szegény emberekkel sehol nagyobb mértékben sem gyakoroltatnak, mint Hunyad megyében . . . Szegény ember, ha tíz annyi szilvája lenne is, nem volna képes kielégíteni telhetetlen követelőit. Jobbra balra ráncigálják, szilvafához kötik, ha nincs elég szilvája.*” (65. sz. 1841. aug. 14. OL)²⁹

Az adózásra, a közös teherviselésre vonatkozik azoknak a vezércikkeknek a legnagyobb része is, amelyek helyett csak ennyi áll a lapban: Hatalmunk körét haladó akadályoknál fogva Vezércikket nem adhatunk (48. sz. 1841. jún. 16. OL), vagy egyszerűen csak: Vezércikkünket nem adhatjuk, (241. sz. 1843. ápr. 23. OL). A 48. számban *Ismét közmunkák* címmel fejtegeti KOSSUTH a robot, a kényszerített munka problémáit: „*A kényszerített ingyen közmunkát általában nem mernők jogtalanak mondani, de annak kell mondanunk mihelyt az elkerülhetetlen szükség körén túl olly dolgokra is terjeszkedik, melyeket önkéntes béresekkel ép úgy vagy talán jobban teljesíthetni . . . mihelyt a vett jó teteményekkel arányban nincs, mihelyt aránytalan felosztás miatt igazságtalan mértékkel méretik, sőt ha kirekesztőleg csak egy osztályra nehezedik.*” A közmunkák kapcsán a nemesi kiváltságok tarthatatlanságát is bizonyítja, majd javaslatát tárja elő: a napszámosnak a munka mennyiségét írják elő, ne a ledolgozandó időt, kényszerített munka helyett a közmunka értékét vonják le a paraszt adójából, a napszámot véve alapul. Utólag dönthetett CZECH a „non admittitur” mellett a 207. sz. *Adókievetési nézetek* c. vezércikke esetében: először csak jelentéktelen húzásokkal csonkította meg a cikket, végül mégis azzal a sajnálkozó utóirattal tiltotta le, amelyet már ismertettünk. Ebben a cikkben a rossz adókievetési rendszert támadja KOSSUTH: a kis megyéket az adó jobban nyomja, de mindenütt a szegények vállán van a legnagyobb teher. Szinte természetes, hogy a 241. (1843. ápr. 23. OL) szám vezércikke is kimaradt, amely két kényes problémát kapcsol össze: Adó 's egyházi rend; a papi javak secularisatiojáról szóló fejtegetés a cenzor szerint bizonyára téves eszméket ébreszthetett volna az olvasóban.

A reformokért vívott harc színtere leggyakrabban a megyei közgyűlés: KOSSUTH elgondolása szerint a megyékben elfogadott reformjavaslat könnyebben kap majd többséget az országgyűlésen is. A megyegyűléseken csapnak össze tehát a szembenálló pártok, a megyékből érkező levelek viharos, gyakran véres eseményekről számolnak be. A cenzor a legnagyobb küzdelmekről szóló leveleket csonkítja meg leginkább, s erre kettős oka lehetett: egyrészt nem akarja, hogy az olvasók lássák a haladók táborának országos erősödését, másrészt a politikai nyugalom látszatának fenntartása szolgálta leginkább a kormány halogató, haladás-ellenes céljait. Kihúzza tehát azokat a sorokat, amelyek szerint a magyarság létfontosságú kérdésben dönt, amikor a javaslatokat pártolja vagy elveti. Az 1842. jan. 30-i szám (OSZK) rövid közlése szerint sok nemes az ősiség eltörlését, „*Majdnem nemzet elleni bűnnek tartotta,*” s az adóról hallani sem akart. „*Szegény hon, hol*

²⁷ Kovács Pál (1788–1867) nem azonos a győri orvosdoktorral, a tanulmányi bizottsmány ülnöke, iskolai tanácsos, cenzor.

²⁸ Lásd erről KOSSUTH levelet WESSELÉNYIHEZ (1843. VII. 28.) *Tört. Tárl.* i. h. valamint *Magyar Újság*. 1894. 83. sz.

²⁹ A cenzor húzásait mindenütt kiemeléssel jelezzük.

még ilyeneket is hallhatni, magát művelteknek tartó emberek ajkairól!” — sóhajt fel a cikkíró. Szó volt még vámfizetéséről, de ez sem tetszett, mert meg van írva: lassan járj, tovább érsz” — írja. BESZE János, az esztergomi tudósító még borúlátóbb: „bizony, bizony megyénk szerkezeténél fogva dolgaink most másképp nehezen fognak mehetni, ha csak küll napsugárok világitandának közöttünk, melyek jótékonytságot régen várják.” (1842 júl. 3. OSzK). Az ellentétek forradalmi megoldásáról még halvány, inkább elutasító formában sem akar hallani a cenzúra: „Meg kell gondolnunk, úgymond a szülő, hogy az általakulás ránk nézve csak békés úton lehetséges, mert (más út) forradalmi út, mire azonban senki sem gondol, nálunk, a’ hol mindenféle nép van, nem volna biztos, nem tanácsos”. (1843 dec. 23. OSZK).

Az ellentétek pattanásig feszültek a megyei tisztújításokon és követválasztásokon. s a cenzúra itt is következetesen beavatkozik. ERDÉLYI János Marosszékből számolt volna be az alkirálybírákat választó közgyűlésről, de cikkéből csak a Rövid közlésekbe való anyag maradt. „... a választások előtt dulók jellennek meg a főtisztnél a közvéleményi parancsvételre, s annál kevésbé csuda, hogy a közvélemény a főtiszt akarata, s ily parancsok szerint történt a követválasztás, de még inkább a jelen alkirálybírói választás.” (96. sz. 1841. dec. 1. OL) Hasonló okok miatt teljes terjedelmében kimarad a lapból a hevesi tisztválasztásról szóló beszámoló (107. sz. P. P. jelzéssel 1842 jan. 9. OL). a győri fegyveres „szabad választásról” a tudósítás (170. sz. v. jelzéssel 1842 aug. 18. OL), és a centralizáció-ellenes függetlenségi cikk a 169. számból (1842. aug. 14. OL): Megyei tisztválasztások fegyveres erő mellett. Önkényeskedés, erőszak jellemzi a követválasztásokat is. Az 1843-as választásokon a győztes ellenzékiek még az ellenfél kortes-nótáit is beleszótták ironikus beszámolóikba, (pl: Nógrádból 236. sz. 1846 ápr. 6. OL) de a cenzor, aki rokonszenvével a másik oldalt támogatta, nem engedte a rigmusokat megjeleníteni. Hatásos lehetett volna a gúnyos keretben a kortesnóta, amely kitűnő önjellemzés; „... A’ ki nemes áldozza — Életét és pártolja — E’ két magyar nemest itt; — Urayt és Gabányit. — A’ köznemes címere — Ónos bot a kezébe. — Bátor szív a mellébe, — Magyar vér az erébe.” (Szatmárból 34.2 sz. 1843. ápr. 30. OL)

A büntetőjog felülvizsgálásáért folytatott küzdelem szintén nehéz probléma volt a cenzúra számára. 1841-től bizottmány dolgozott az új büntetőtörvénykönyv készítésén, s a Pesti Hírlap figyelemmel kíséri munkájukat. Ahogy azonban a megvalósulás, az érdemi tárgyalás stádiuma közelít, a cenzúra egyre idegesebbé válik. A 95. számban (1841 nov. 27. OL) KOSSUTH vezércikke részletesen elemezte volna a büntető- és javítórendszer kidolgozásával megbízott választmány munkáját, hangsúlyozva a munka jelentőségét, de HAVAS csak ennyit ír a lap szélére: E vezércikket ez úttal közre bocsájtani nem lehet.³⁰ A Pest megyei választmány határozatot hoz az ügyben, de az ülésről szóló beszámoló nem juthat a közönség elé, s HAVAS kivételesen indokol is: „A megyei határozat felsőbb parancs által felfüggesztve lévén, az onnan következők eldöntés előtt sem e tervet, sem a határozatot közre bocsájtani nem szabad” (96. sz. 1841. dec. 1. OL) Nem kegyelmezett a bűnvádi eljárás ügyének CZECH és KARÁCSON sem, (140. sz. 1842 máj. 5., 132. sz. 1842 ápr. 7. OL), tehát itt valóban felsőbb utasításra avatkozott be a cenzúra. Ezek után természetes, hogy a legkevésbé abból a rebellis cikkből került a lapba, amely felháborodottan tiltakozik a bűnvádi eljárás ügyében hozott végzés királyi megsemmisítése ellen. „... azt hogy törvényes határozatot felsőbb parancs által megsemmisítessék, egyáltalában el nem ismerhetik... az erőszak ellenében nincs más tenniök, mint 1. a sérelmes tényt, mint a megyék törvényes állományát veszélyeztetőt, országgyűlésre előleges sérclemül följegyezni; 2. a testvér megyéket... a közös sérclem országgyűlésein pártolásra biztos alkalmak útján felszólítani...” (141. sz. 1842 máj. 8. OL)

A Pesti Hírlap a fóruma annak a harcnak is, amelyet KOSSUTH a városok törvényes szavazati jogáért indít. A 38. számból (1841. máj. 12. OL) ifj. PÁZMÁNDY Dénes vitacikkét húzza ki a cenzor, aki nem elégszik meg a városok ügyének rendezésével, ezt az országgyűlés teljes reformjával akarja egybekötni. A szerkesztőség megjegyzésében vitába száll Pázmándyval: az országgyűlés rendezése pillanatnyilag megoldhatatlan, a városok ügyét viszont könnyelműség lenne ezért félretenni. A vita 1842-ben lendül fel, és egyre gyakrabban avatkozik közbe a cenzor is. A soproni javaslat indítja el a vitát, eszerint a városok inkább ne jelenjenek meg az országgyűlésen, de méltatlan helyzetüket ne fogadják el. A javaslatot KARÁCSON kihúzza a 146. számból, vele együtt KOSSUTH jegyzetét is, aki tiltakozik a soproniak olyan beállítása ellen, mintha a Pesti Hírlap ellenezné a városok szavazati jogát. Ezt a kommentárt engedi át CZECH a 148. számban (1842. jún. 2. OL), de magáról a soproni javaslatról később is csak szűkszavú tudósítások jelennek meg. Ugyancsak CZECH engedélyezi ZOMBORCSEVICIS Ferenc szabadkai tudósítá-

³⁰ A kérdéssel foglalkozó megjelent Kossuth-cikkeket felsorolja: KOSÁRY Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban. Bp. 1946. 384. l.

sát, amely a 146. szám helyett így a 148.-ban jelenik meg, ez a cikk is a soproniakkal polemizál. CZECH ebben az esetben engedékenyebb volt, mégis a 211. számból (1843. jan. 8. OL) ő húzza ki a székesfehérvári körlevelet, mivel ez nemcsak általánosságokat tartalmaz, mint a szabadkai levél, hanem pontosan megjelöli a feladatokat: a polgárság demokratikusan válasszon követeket, és az ügyet szolgáló utasításokkal küldje őket az országgyűlésre.³¹

Az országgyűlési szavazatok követelésével párhuzamosan folyik a városok belső szerkezetének átalakítása is. A leghaladóbbak világosan látják, hogy a választás demokratizálása nélkül a polgárság egészének helyzete sem javulhat. Ezt a következtetést a cenzor már nem engedi a nyilvánosság elé. A debreceni tudósító, K—oi—M így ír: „Mindaddig, míg a választási jog a polgárokra ily módon ki nem terjesztetik, a polgárok keserves elnyomott állapotának javulásáról még csak álmodni sem lehet.” (1843. márc. 16. OSZK) Hasonló gondolatok maradtak ki a szegedi levélből is. „a szabad választás mint a választási szabadság leglényegesebb része megbukott. S alá hullott vele sokunknak azon édesen táplált reménye is, miszerint Szegednek haladási lobogóját a többi városok során képzetünkben már legelől láttuk lengeni.” A választójog követelését a gazdag városi polgárság fel akarja használni a kizárólagos hatalom megszerzésére, azt akarják, hogy a képviselők a legtöbb adót fizető polgárok legyenek. KOSSUTH élesen elítéli a gazdag polgárság uralomvágyát, de a cenzúra ismét az erősebb oldalára áll. KOSSUTH tiltakozásából a legszenvedélyesebb szavakat kellett VERES Antal piros ceruzájának pótolnia: „Mi tehát ezen monstruosus vélemény célja, iránya? Semmi más, mint a bírtok aristocráciát egyedül s minden más elemet kizáró hatalomnak emelni, s ez által alkotmányunkat oly állapotba süllyeszteni, minőbe soha, még az ököljög legsötétebb korában sem süllyedt.” (1843. ápr. 6. OSZK)

A polgárság erősödésének, a nemzeti ipar fejlődésének egyik akadályja az érvényben levő vámrendszer. A védvámokkal kapcsolatban a cikkírók elkerülhetetlenül az osztrák-magyar kapcsolatokat fessegetik, a cenzor pedig ilyenkor könnyörtelenül közbeszól. Gróf PEJACEVICVS János vezércikke az osztrák védvámokról értekezik, amely kezdetben elősegítette az ipar fejlődését, de bizonyos fokon túl gátló erő lett: versenytárs nélkül elsorvasztja az ipart. A cikk helyén csak ennyi áll a lapban: „Vezércikkkel ez úttal nem szolgálhatunk.” (173. sz. 1842. aug. 28. OL) A kisebb húzások itt többnyire Ausztriára vonatkoznak: „nyersanyagainkat Ausztria dolgozza fel, de kész termékeinket nem veheti meg a rájuk vetett magas vám miatt.” (1842. jan. 27. OSZK) Másutt, az Iparműkiállítás kapcsán: „A Franciaországól behozott soda mázsánként csupán 12 1/2 kr vámot fizet, kérjük mi, mi kára volna Ausztriának, ha a magyar soda 2—3 frt védvám által némileg biztosítatván nekünk fizetné, amit most Franciaországnak fizet . . . Azért hát védvámot uraim a keletkező magyar műiparnak!” (1842. szept. 1. OSZK) Az iparegyesület működése ingerli a kormányt és a cenzúrát: nem kaphatott helyet a lapban az egyesület nyilvános leckéjéről szóló beszámoló, az önfeláldozó munka méltatása sem. (307. sz. 1843. dec. 10. OL)

Egységesen szigorú a cenzorok álláspontja a nemzetiségi kérdésben. Törléseikben a kormány „mérlegpolitikája”³² tükröződik: a magyar nacionalizmus megnyilvánulásait fékezni próbálják, de a nemzetiségeket is csak addig támogatják, amíg Ausztria számára nem válhatnak veszélyessé.

A nemzetiségi mozgalmakról elsősorban a megyei tudósítások számolnak be, a húzások legnagyobb része innen való. A negyvenes években próbálják nemzetiségi területen is elterjeszteni a magyar nyelvet, s ez a nézeteltérések állandó forrása. Törölte a cenzor a *Nemzetellenes törekvések* című cikket (36 sz. 1841. máj. 5. OL), amely arról számol be, hogy a horvát iskolákban nem akarnak magyarul tanítani. Ezért maradt ki a 37. számból a pozsonyi lyceumról szóló tudósítás, amely a szlovákok ellenállásáról ír. Ugyancsak a nemzetiségek nyelvi követeléseiről szóló tudósítások maradtak ki a 48. és 50. számból is. A békesi tudósítás (T— a Levelezőkönyv tanúsága szerint TORMÁSY János³³ szintén nyelvi tevélemből indul ki, de követelésében tovább megy: „Zalának az Illyr gunydal eljátszását tudató levelében oly megjegyzésekkel osztottak a Rendek, hogy a nemzet méltóságát magasabban vélik ugyan díszleni, mintsem az egyesek bántalmait által sérülést szenvedhetne, a mennyiben mindazonáltal nem kerülheti el figyelmöket ama kényszerült állás, mellybe az ezred tagjai

³¹ KOSSUTH erre vonatkozó, megjelent cikkeit felsorolja: KOSÁRY i. m. 387. A városok ügyéről, HORVÁTH Mihály: *Huszonöt év Magyarországi történelméből*. Bp. 1886. II. 430—442. l.

³² ARATÓ Endre: *A magyar nemesség és az osztrák udvar nemzetiségi politikája*. Bp. 1955. 17—19. l.

³³ A Levelezőkönyv a szerkesztéssel kapcsolatos iratok közé tartozik, a beérkezett tevéleket regisztrálja. TORMÁSY esetleg azonos a LOVASSY-per szereplőjével. A többi, betűvel szignált levelező azonosítása nem sikerült.

az idegen nemzetbeli ezredes parancsolatja helyezé, e nézetből épen abban találván sérelmet, hogy törvényeink ellenére a magyar ezredeknél idegen születésű tisztek alkalmaztatnak, amél fogva ez állapotnak mint az egész tény szülő okának megszüntetésére őfelségéhez alázatos felírást határoztak.” (1842. júl. 3. OSzK) A mérlepolitika elsősorban a magyarokat fékezte, s a szlávokkal szembeni passzivitás gyanússá tette a kormány szándékait. A Fejér megyei tudósításból (MESZLÉNYI Rudolf) BATHYÁNY felszólalása maradt ki: „A tisztelt gróf nyíltan kimondaná miként a kormány politicája, melynél fogva a folyton tartó s már a határ-örségek közt is elharapozó szláv mozgalmak ellen valami energicus lépést nem tesz, előtte megfoghatatlan.” (1842. okt. 27. OSzK).

A nemzetiségi kérdésben SZÉCHENYI véleménye lényegesen eltér KOSSUTHÓL: türelmet ajánl, az ellentétek szitását veszélyesnek tartja. Akadémiai beszédében a kormány szándékaihoz hasonlóan csillapítani próbálja a magyar nacionalistákat. Természetes tehát, hogy a cenzor kihúzza azt a zágrábi levelet, amely a beszédet magyarellenese- nek, károznak tartja. „Az illyr pártnak gr. Széchenyi István úr beszéde óta nem hogy csillapultak volna kedélyei, sőt még hosszabbra nőttek szarvai, s ez igen természetes, nem is foghatom meg, miként lehetett ezt előre nem látni és egy férfit a tisztelt gróf állásában s tekintélyében kilép s nyilvánosság előtt; a magyarokat — és pedig nem egy vagy más túlhevésedőt, hanem az egész magyar nemzetet (csaknem egyedül saját személyének kivételével) összesen és egyenként az idegenajkiak ellenében maniacus igazságtalanságról vádolja, s a tótok, ilirek, stb. mozgalmait részint egyenesen dicséretes buzgalomnak, részint igen természetes reactionnak nevezé” (227. sz. 1843. márc. 5. OL)

Az 1843-as országgyűlésen a horvát és magyar ellenfelek ismét a nyelv miatt csapnak össze: az országgyűlésen a felszólalások nyelve a magyar lett, de a királyi leirat engedélyezi a horvát követeknek a latin nyelv használatát. Egymás után jönnek a tiltakozó levelek, és szaporodnak a húzások is. (A 276, 301, 312, 324 számából maradnak ki erre vonatkozó cikkek)

A horvát kérdéssel kapcsolatban természetesen KOSSUTH is megszólal, nem elégszik meg a megyékből érkező hírekkel, kommentálja is őket. A *Nemzetiségi és Kereskedési szövetkezet* című vezércikkből éppen a megyei értesülésekre utaló sorok hiányoznak (1842. febr. 20. OSzK), néhány hónap múlva a *Szláv confoederatio* „elmozdítottik a nyomtatástól”, helyette az *Arány és súlygyen* jelenik meg. A kihúzott vezércikkben summázza nemzetiségi politikáját: „A szláv, színezgetés, kézmósás ideje lejárt, s vele a kímélgető elnézegetés, a magyarnak, ha generositása nem méltányoltatik, az önfenntartás ösztönét kell éreznie . . .” (154. sz. 1842. jún. 23. OL) Ugyanezt a gondolatot később magánlevélben is megfogalmazza Kossuth: „Az engesztelés lehetőségének is vége van; — immár keskeny pallón állunk szemközt, vagy bukni, vagy dönteni kell, — e világon kettőnk számára nincs hely . . .”³⁴

Ausztria és a horvát kérdés kivételével a határon túlról érkező hírek között viszonylag kevés a húzás. A külföldi rovatból elsősorban azok a sorok maradnak ki, amelyek hazai eseményekre utalnak. A külföldi rovat húzásait egy szintén elmarasztalt mondat jellemezheti legjobban: az angol népinség követelményeit taglaló cikk így záródik: „Leányomnak mondóm, menyem értsen belőle.” (1842. júl. 21. OSzK). A lipcei ügyvédegyesületről, amely a büntető eljárást akarja megreformálni: „Adjon isten sok jó sükert, nálunk is így kellene.” (1843. dec. 18. OSzK) Egy angol eset kapcsán: „Minő furcsa eset! A hivatalnokok parancs szerint erőszakoskodtak, mégis elmarasztaltattak! Ez sem minden országban történik ám!” (1842. dec. 29. OSzK) Akad sokkal csipősebb is: Indiában magas állványról mutogattak egy ritka nagyságú elefántot, az állvány leszakadt, és az alatta álló királyt agyonütötte . . . mondhatni, hogy nem csak Indiában van a királyság nagy marhák által veszélyeztetve.” (17. szám 1841. febr. 20. OL)

A környező államok hírei közül a lengyel és orosz beszámolókat rostálják meg. A szláv nemzetiségi mozgalmak erősödését látva KOSSUTH egyre határozottabban figyelmeztet a terjeszkedő pánszlávizmus veszélyére. Úgy látja, hogy kialakuló német illetve szláv egyesülés között az összeütközés elkerülhetetlen, lapja az orosz veszélyelleni harcra ösztönöz. A Szent Szövetség köteleke azonban még szilárdan áll, természetes tehát, ha a cenzúra a szövetségést védi.³⁵ WESSELÉNYINEK írott levelében panasolja KOSSUTH, hogy a szláv kérdésben a cenzúra különösen akadályozza,³⁶ ezért nem jósol nagy példány-

³⁴ Idézi: KOSÁRY i. m. 220. l.

³⁵ KOSÁRY: i. m. 224–225. l.

³⁶ *Tört. Tár.* i. h. (1842. IX. 12.) Az a WESSELÉNYI-cikk, amelynek kihúzására KOSSUTH utal a levelében, nem szerepel a kefelenyomatok között, talán ígérétéhez híven elküldte a cenzúra-példányt WESSELÉNYINEK. A szláv kérdésre vonatkozó húzások: 1842. nov. 27. OSzK, 226. sz. 1843. márc. 3. OL; 1843. ápr. 30. OSzK.

számot a Szózatnak sem.³⁷ A Szózat sikere egyébként KOSSUTH szerény reményeit sem váltotta valóra, s bármily óvatosan próbált is propagandát csinálni lapjában a műnek, a cenzúra törölte. (1843. jún. 25. OSZK)

Az 1837-es utasításban láthattuk, hogy politikai kérdésekben a cenzor — elvileg — önállóan döntött. Az általános utasítások azonban minden nyomtatott műre vonatkoztak, ezeket a *Pesti Hírlap* cenzúrázásánál is betartották.

A „királyi fenség” védelme Európa trónjaira is kiterjed. Kimaradnak mindig azok a cikkek, mondatok — bármilyen ártatlanok legyenek is —, amelyek valamilyen módon felkent személyeket sértenek. (Hazai vonatkozásban a bírálatot meg sem kockáztatja a *Pesti Hírlap*.) A spanyol anyakirálynőről, Krisztináról: „... *anyja ugyan a királynénak, de anyja több gyermeknek is, kiket azon szeretőjétől szült, kinek méltóságát, czímeit feláldozá.*” (86. sz. 1841. okt. 27. OL) JOINVILLE herceg brazil menyasszonyáról: „*A császári hölgyet nagyon braziliai műveltségűnek, azaz műveletlennek mondják. Szegény Joinville! és szegény Párizs, kecses hölgyeiddel!*” (1843. júl. 15. OSZK) MATA barcelói niai követ felségsértő szavai is természetesen kimaradtak: „... *csak örömkönnyekeket lehet egy király sírja felett hullatni.*” (1842. febr. 20. OSZK) Még szigorúbb a cenzor, ha a királyságról, a királyi hatalomról van szó. Kimarad Mária Antoinette sorsára utaló néhány mondat a nyilvánvaló következtetés miatt, amelyet a cikkíró meg is fogalmaz: „*Ne bízzatok el magatokat ti hatalmasok!*” (1842. júl. 3. OSZK) LAMARTINE beszéde a királyi felségjog tagadása: „... *Nem hiszem a souverainiságát oly isteni törvénynek, melly családoknak birtokjogot adna emberek felett... csak egy souverainiság létezik: az organizált társaságé.*” (1842. márc. 7. OSZK)

Szigorúan betartja a cenzor a vallás védelmére vonatkozó utasítást is. A legtöbb hűzás jelentéktelenségében neveléses. Kimarad egy cikk angol papról, aki elaludt a szószéken és majdnem összetörte magát, (27. sz. 1841. ápr. 3. OL) egy másik egy svájci cipészről, akit három évi fegyházra ítélték, mert „ésszerűtlenül nyilatkozott”, Mária fogantatásáról. (222. sz. 1843. febr. 16. OL) Bajorországban imákat terjesztenek teljes búcsúra, a cikk hozzászéli: „*Bizonyosan számosan lesznek, kik igyekezzenek ily könnyű árért megvásárolni az örök üdvösséget.*” (1842. jún. 26. OSZK)

Nem engedi a cenzúra azt sem, hogy a lap az egyház határozatait bírálja. Kimarad a spanyol kormány és a pápa vizzályáról szóló cikk: a lap önkényesnek tartja a pápa döntését, aki átokkal sújtja Spanyolországot és megsemmisíti az egyházellenes intézkedéseket. (58. sz. 1841. júl. 21. OL) Egyházi érdekűnek ítéli a cenzor L. helység plébánosának esetét is, akit egy hetes fogságra és teológiai cenzúrára ítélték. (15. sz. 1841. febr. 20. OL) Nyilván az egyházi téma iránti érzékenységgel magyarázható az a rengeteg törlés, amelyek a vegyesházasságok körüli huzavonákról számolnak be. Sok a törlés a megyékből küldött tudósításokban, sőt a külföldi hírekben is, s a cenzorok mindenütt a katolikus egyház álláspontját védik.

Az utasítás védelmezi a törvényes hivatalokat, a felsőbb rendeleteket is. Nyilván erre támaszkodik a cenzúra, amikor törli a hivatali és megyei botrányokról beszámoló híreket.

A pesti élet botránykrónikája a *Fővárosi újdonságok* rovata, amelyet 1843 elejéig FRANKENBURG szerkeszt. A rovat kiváltságos helyzetét ő magyarázza meg *Emlékirataiban*. Egy alkalommal elment HAVAShoz, hogy megkérdezze, miért húzta ki KOSSUTH vezércikkét a lapból. „Havas úr diplomacice mosolygott, ezután kezeit dörzsölve gonosz pillantással az ablakon át az utcára Schiller versét parodizálta: *Warum in der Ferne schweifen? sieh! das Schlechte liegt so nah. Még most sem merném ráfogni Havas úrra, mintha ez idézet által értelemre akarta volna adni, hogy a megyei dolgok helyett jobb lesz a városiakat, különösen a pestieket bolygatni, melyek az ő véleménye szerint, azóta, hogy őt főbírói hivataláról Tretter úr javára lemondani kényszeríték, oly keserves állapotba jutottak, hogy nem volt épen szükség kákán is csomót keresni, ha valaki azokat megtróni akarta.*” S bár kétségtelen, hogy a *Fővárosi újdonságokban* gyakran jelennek meg olyan cikkek, amelyekről alig tudjuk elhinni, hogy átjutottak a cenzúrán, a visszaéléseket kipellengérező cikkekből sok ki is marad.³⁸

A rovat első kihúzott tudósítása egy dunai szerencsétlenségről számol be. A 23. számban — ezúttal feltehetően valóban felsőbb utasításra — HAVAS nem engedi át a cikket, a 24-ben (1841. márc. 24. OL) azonban szinte lényeges változtatás nélkül megjelenik, sőt HAVASnak az sincs ellenére, hogy a balesetért a hatóságot hibáztatják. Egy mondatot még be is told: „*Ez, minthogy Budaiak leginkább a révészek, budai helyhatóság köréhez tartoznék leginkább.*” A 25. számból azonban az általánosabb bírálatot

³⁷ *Tört. Tár.* i. h. (1842. XII. 14.)

³⁸ FRANKENBURG: i. m. II. 122—124. 1.

törli: „nem azért vannak szemei a hatóságnak, hogy az igazság fénye előtt behunyódjon, hasonlók legyenek a tyúkszemhez, mely nyjom, de nem lát . . .” (1841. márc. 31. OL) KARÁCSON és CZECH gyakrabban próbálják tompítani FRANKENBURG éles hangját, többször törölnek városi botrányokra utaló híreket.

A hivatalos hatóságok visszaéléseit bíráló cikkek közé kell sorolnunk azokat a tudósításokat is, amelyek felháborodott hangon számolnak be a katonaság véres önkényéről. A 48. sz. (1841. jún. 16. OL) kihúzott cikke szerint Késmárkon a katonaság meggátolja, hogy a városi poroszló doboljon és a tanács rendelkezéseit kihirdesse. Temesből ORMOS Zsigmond számol be ÁRVAY Mihály és társai haláláról, akiket egy kocsmai vita után fegyveres katonák gyilkolnak meg. (108. sz. 1842. jan. 9. OL) KARÁCSON a 145. számban (1842. máj. 22. OL) a szombathelyi tudósítást előbb piros tintával szelidíteni próbálja, majd feketével az egészet áthúzza, és aláírja: Sajtó alá nem bocsáthatik. A cikk egy szerencsétlen ifjú halálát írja le, akit a katonák lemészárolnak, mert nővérét védeni akarta. (Ezt a cikket CZECHNÉL próbálják átcsúsztatni, de ő is kihúzza a 147. számból.)

Pecsovis főispánokról, apró szolgabíró-zsarnokokról FRANKENBURG szerint nem lehetett írni³⁹ — s a húzásokat tanulmányozva igazat kell neki adnunk. A Vas megyei tudósító (—O—) Ikervár lakosainak peréről számol be, akik az úrbéri viszonyok miatt kerülnek törvényszék elé. A cikkíró kéri a földesurat, „a nemeskeblű grófort”, hogy a haza ügyei mellett ellenőrizze azokat is, akik a nevében ítélkeznek. (Ikervár Batthyány-birtok volt — 1843. jan. 20. OSZK). Alig enged át valamit KARÁCSON abból a cikkből, amely egy zágrábi úti biztos rémtettéről szól: lelőtt egy parasztot azért, mert a kertjén át vezetőd utat tilalma ellenére használta. (269. sz. 1843. júl. 30. OL) Megeskonkítja az udvarhelyszéki beszámolót is, kimarad a hajdúk kegyetlenségének leírása, akik kíméletlenül bánnak a tettenért sótolvajokkal. (272. sz. 1843. aug. 10. OL)

A hivatali tekintély védelméhez tartozik a cenzúra önvédelme is. Bár a lapok előzetes átvizsgálása köztudomású, a cenzúra mégis kínosan vigyáz, hogy a cenzori tevékenységre célzó mondatok ne kerülhessenek a lapba. KOSSUTH a 41. számban egyszer s mindenkorra meg akarja magyarázni, miért nem azonosak a megjelenő cikkek a beküldött levelekkel: „Nekünk e nehezteléssel párosult kérdések nagyon fájnak, mert hiszen kérdésére kiki feltalálhatja a feleletet, míhelyt megemlékezik, hogy lapjaink cenzuráltak.” (1841. máj. 22. OL) Vezérikkeiben is néhányszor keserűen kifakad: „. . . a közönség elébe kerülő eredmény néha két sor, mint utóbbi számunk első hasábján — és a nyájas olvasó asztalának öröme után duzzadt pamlaga vánkoslára dől, és unatkozva veti el a törpén született kínos hírlapot, mert hisz „nincs benne semmi érdekes” — egy másik pedig *microscop* alá tesz minden betűt, és gyanúsítást és érdeklést és mit tudom, mit mindent talál, mert előre föllevé, hogy találni fog.” (45. sz. 1841. jún. 5. OL) Egy szó a harmadik műtételhez c. cikkében: „Láttátok a szegény madárkát, melyet a gyerkőcze felröppenni hágy, mint veszen irányt föl és fölfelé, míg a lábára kötözött czérnaszál megfeszül s a szegény pára földre zuhan. Ha ki lángoló honszeremmel keblében, s tiszta öntudattal a felől, hogy a hon boldog milly úton lehet, ösztönt érez a nemzethez szólni, leplezetlenül, híven, igazán, mint a tárgyhoz illő, s mint a cél méltósága kívánja, az jöjjön hozzánk kis időre csak, s a helyett hogy felejtve minden viszonyt, minden körülményt, miről beszélgetni nem igen lehet, de mit az utcai gyermek is ismer, ahelyett mondom, hogy minket leczkézne (!) miért nem szállongunk azon irányban, melyet magunknak tűztünk ki? jöjjön kísérsen meg, írjon, dolgozzék, s ha tapasztalható a földszállongás kínos vágyát, s mint a gyerkőcze szegény tollasa törött szárnyesonttal földön heverend, akkor elvárjuk leczkézését irányunk nem követése miatt. (1844. jan. 21. OSZK)

Szinte szó szerint ugyanazt akarja közölni a nyilvánossággal, amit WESSELÉNYINEK levélben írt meg. „Millió kínok közt, szívemésztők között, aminőkről előbb fogalmam sem volt, szülemlik meg az a kevés, ami közönség elibe jött; sokszor oly alakban, hogy szegyeneljük azt magunkénak vallani . . . szóval akkint vagyok, mint a szárnya szeggett nyomorú madár, melynek már még kalitkájában sem szabad röppegetni.”⁴⁰

A preventív sajtóvizsgálat elleni támadás és a sajtótörvény követelése gyakran szerepel a megyei tudósításokban. OLGYAY Gáspár pozsonyi leveléből alig jelenik meg valami. Érveivel később is gyakran találkozunk a reformkori irodalomban: „. . . a statusnak is kötelességében áll arra alkalmat szerezni, hogy az emberi lélek az állatiság bilincsből kivergődvé szabadon működhesse . . . A status azt nem rendelheti, hogy senki tüzszerszámot ne tarthasson, mert azal embertársának házát felgyújthatja . . . nehogy a végrehajtó hatalom által megbízott egyedek s egyéb tisztviselők hatalmuk kiterjesztése által a törvényes rendet megzavarhassák, a bureaucratia illy tények köztudomására jutását akadályozza, a hírlapok függetlensége szükséges . . .” (1843. márc. 26. OSZK)

³⁹ FRANKENBURG: uo.

⁴⁰ KOSSUTH levele WESSELÉNYIHEZ. 1842. IX. 12. Tört. Tár, i. h.

Előfordul az is, hogy a cenzor nem a cikkek mondanivalóját ítéli el, hanem a megírás módjával nem ért egyet. A formaságokkal leginkább HAVAS törődik, s mi tagadás — nem egyszer igaza is van. Törli például a laphoz méltatlan hangon perlekedő cikkeket. Véget vet FEHÉR György és BALOGH János egyre inkább elfajuló vitájának a következő indoklással: „Ezen visszatortlást illy modorban megnem engedem.” (64. sz. 1841. aug. 11. OL) KARÁCSON a *Fővárosi újdonságokból* húzza ki az ingerült hangú támadást HORVÁTH Lázár ellen. (282. sz. 1843. szept. 14.)

A felsorolt húzások természetesen a *Pesti Hírlap* cenzúrázásának csak egyik oldalát, a cenzúra elveit és törekvéseit mutatják, a szerkesztő és a cikkírók módszereire, amelyekkel gyakran kijátszák a cenzúrát, a megjelent szövegek tanulmányozása szolgáltatathatna adatokat. (Ezek a próbálkozások néha sikertelenek, mint a külföldi rovat Indiára vonatkozó, „Ezópusi nyelven” írt utalásaiban láthattuk.) Az idézetekben a törléseknek csak kis töredéke szerepel, de értékelésük kulcsa nem a viszonylag nagy mennyiségben van. A cenzorok valamennyi számból törölnek, a számoknak azonban csak kb. 10%-ából marad ki fontos mondanivalójú cikk, kb. 35%-ból húznak ki kisebb cikket, vagy egy-egy cikkből fontos gondolatot, a lapok 55%-át csak lényegtelen törlés csönkítja. KOSSUTH szerkesztésében 365 szám jelent meg, jelöletlen, feltehetően KOSSUTH-tól származó vezércikket mindössze 7 számból húztak ki: *Ismét közmunkák* (48. sz.), *Büntető jog* (95. sz.), *Históriai tanulság* (99. sz.), *Részek* (csak egyetlen piros vonallal van áthúzva, a cenzor aláírása hiányzik róla, feltehetően tehát csonka, szerzője is bizonytalan — 124. sz.), *Szláv confoederatio* (154. sz.), *Adókövetési nézetek* (207. sz.) *Adó s az egyházi rend* (241. sz.) — KOSSUTHON kívül egyébként a reformkor sok más vezéralakjának kellemetlenkedett a cenzúra: a megcsönkított vagy kihúzott cikkek szerzői között szerepel PULSZKY (123. OL) LUKÁCS Móríc (212. OL) RÁDAY Gedeon (7. sz. OL), GOROVE István (1844. jan. 18. OSzK), WESSELÉNYI neve (lásd 36. sz. jegyzet).

A törlések gyakran rosszindulatúak, gyakran értelmetlenek, nem csoda, ha Kossuth nemegyszer felháborodottan tiltakozik. Arra a kérdésre azonban, hogy a cenzorok húzásainak ismeretében tudunk-e meg újat KOSSUTH politikájáról, nemmel kell válaszolnunk. A segítségükkel kialakított kép érthetővé teszi HAVAS kétségbeesését: a cenzúra valóban tehetetlen, ezért kell végül LANDERERRE bízni KOSSUTH eltávolítását, KOSSUTH szerkesztői zsenialitása meghiúsítja a cenzorok erőfeszítéseit, s bár ő maga sokszor panaszkodik a cenzúra „comicus ostobaságai” miatt, célját valóra tudja váltani, gondolatait kifejezheti a nagy nyilvánosság előtt. Tiltakozásának valódi oka a preventív cenzúra léte, nem elégti ki a felületes enyhülés, a lényegig hatol, s ez az alapokat is megingató ellenállás vezet majd 1848-ban a sajtószabadság kivívásához.

MAGDA KOVÁCS: DIE ZENSUR DER ZEITUNG „PESTI HÍRLAP“ (1841—1844)

Unter den Politikern des Reformzeitalters äußerte sich Lajos KOSSUTH am leidenschaftlichsten von der geisttötenden Wirkung der Pressezensur. Schon deshalb sind die erhaltenen Dokumente über die Zensur seiner Zeitung *Pesti Hírlap* interessant, denn sie gestatten einen Einblick in die Methoden der Pressekontrolle und geben ein Bild von dem Kampf ab, den KOSSUTH für die Propagierung seiner Grundsätze führte. Die Angaben können aus zwei Quellen zusammengestellt werden: Die Nationalbibliothek Széchényi verwahrt ein Exemplar, in dem die Streichungen mit Handschrift aufgezeichnet sind, im Landesarchiv befinden sich die zensurierten Bürstenabzüge.

Die Streichungen betreffen sämtliche Gebiete des Reformprogramms KOSSUTHS: die Besteuerung, die gleiche Beteiligung an den Lasten, das Strafrecht, das Stimmrecht der Städte, die Zollfrage, die Nationalitätenfrage, außerdem die Berichte über die Komitatsversammlungen, welche über die Reformvorschläge verhandelten, — alles heikle Probleme für die Regierungsstellen. Unter den vier Jahrgängen befindet sich nicht eine Nummer, wo keine Streichung vorkäme, der Zensorenwillkür strich von KOSSUTH selbst sieben Leitartikel aus den Korrekturfahnen. Dasselbe Los betraf auch die Artikel anderer hervorragender Politiker. Trotzdem sei festgestellt, daß das Zensuramt, dem die ständige Kontrolle und Bezähmung KOSSUTHS zur Aufgabe gemacht wurde, hier gründlich versagte. Den *Redakteur* vermochten die Zensurschikanen zu ärgern, doch das Porträt des *Politikers* ist, trotz der ungedruckten Artikeln, tadellos. Die Genialität des Schriftleiters Kossuth beweist der Umstand, daß er seine getilgten Gedanken an anderen Stellen seiner Zeitung, in anderer Form der Öffentlichkeit darzubieten verstand.